

Izvorni znanstveni rad
UDK 726(497.584Dubrovnik)“653“
271.791(497.584Dubrovnik)
DOI: 10.21857/mnlqgc0lny
Primljeno: 14.2.2018.
Prihvaćeno: 13.3.2018.

CRKVICI I PUSTINJAČKI STAN NA SV. ORSULI U KASNOM SREDNJEM VIJEKU

NELLA LONZA

Andru Vidaku

SAŽETAK: Predmet je rada crkvice svete Orsule, koju je sredinom 14. stoljeća podignula plemkinja Toliya Silvestro po uzoru na crkvicu svoga supruga Stjepana na obližnjem Dupcu. U radu se analizira izgled crkve, njezin položaj u krajobrazu i mreži puteva, a prikazom kulta Sv. Orsule u Dubrovniku osvjetljava se izbor titulara. Na temelju rezultata arhivskog istraživanja i arheoloških nalaza dokazuje se da je uz nju u 15. stoljeću djelovao muški pustinjački stan, koji se sagledava iz konteksta eremitske tradicije u Europi, Dalmaciji i Dubrovniku.

Ključne riječi: Dubrovnik, srednji vijek, Sv. Orsula, crkva, pustinjaštvo

Key words: Dubrovnik, Middle Ages, St Ursula, church, eremitism

Kako smo izišli na Orsulu i otkrili Grad...: sjecište puteva i znamen u krajobrazu

Na istaknutome mjestu na strmjoj padini, odakle puca pogled na grad, crkva Sv. Orsule nametnula se kao markantan znamen u krajobrazu. Primjerice, crkvicu (*ecclesiola*) spominje Diversi u svom opisu Dubrovnika.¹ Čak je i znameniti benediktinski samostan Sv. Jakova, koji se također jasno ocrtavao u prostoru, u jednoj oporuci iz 1457. određen u odnosu na Orsulu (*Sancto Jacomo*

¹ Filip de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*, prir. i prev. Zdenka Janeković Römer. Zagreb: Dom i svijet, 2004: 45, 144.

soto Horsula).² I seljacima iz dubrovačkog kraja Orsula je bila upečatljiv orijentir. Tako je Vuko Perović, seljak iz Mrcina (danas Dubravke) u Konavlima, 1711. pred dubrovačkim sudom opisao neku udaljenost riječima: “nije daleko od našega kraja koliko do Svete Orsule”.³

Orsula je ujedno obilježavala krajnju točku širega gradskog prostora. Kada je sredinom 16. stoljeća nadbiskup Lodovico Beccadelli pokušao utemeljiti župe na području grada i njegove uže okolice, župa Sv. Antuna na Pločama trebala je ići upravo do crkve Sv. Orsule.⁴

Pješaku koji je dolazio iz Konavala ili Župe crkvice je najavljivala da stiže nadomak gradu. Pogled koji s Orsule puca na Dubrovnik opisuje svjedok u jednom kaznenom postupku riječima: “kako smo izišli na Orsulu i otkrili grad”.⁵

Župljani su u 19. stoljeću Orsulu doživljavali kao “rubni prostor” izvan sigurne zone, gdje prolaznik može računati da će ga spopasti *plašilo*.⁶

Drevni put koji i danas prolazi uz Orsulu daleko je stariji od same crkvice i može se dovesti u vezu s komunikacijama koje imaju kontinuitet još od prapovijesnog doba i antike.⁷ U srednjem vijeku bio je toliko širok da se njime moglo prolaziti natovarenim konjima. Tako je onuda početkom svibnja 1374. u zalaz sunca jahao Ivko Žubranović, vjerojatno na putu za Konavle, s dva dobro natovarena konja Bolina Gabrilovića, kada su ga orobili Vuko, kmet nekog Grčića iz Popova, i njegova tri druga.⁸ No, mjestimice strm i sklizak put, koji s jedne strane prati dubok ponor, predstavljao je za jahača i njegova konja i

² *Testamenta notariae*, serija 10.1, sv. 16, f. 123v, Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD).

³ Vesna Miović-Perić, *Na razmeđu: osmansko-dubrovačka granica (1667-1806)*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1997: 369, prilog 107.

⁴ Irena Benyovsky, »‘Parochiae dentro la città’ - Beccadellijeva podjela Dubrovnika na župe 1556. godine.«, u: Sacerdotes, iudices, notarii...: *Posrednici među društvenim skupinama*, ur. Neven Budak [2. istarski povijesni biennale]. Poreč: Državni arhiv u Pazinu itd, 2007: 165.

⁵ *Lamenta Criminalia*, serija 50.3, sv. 78, f. 132r, DAD.

⁶ Tomislav Macan, *Pisma Vlahu*, prir. Trpimir Macan. Dubrovnik: Matica hrvatska - Ogranak Dubrovnik, 2006: 246.

⁷ “Obalni” put, vjerojatno s podlogom iz rimskog vremena, išao je od Orsule na Dubac, pa preko Trapita do Kupara. Vidi Domagoj Perkić, »Komunikacije kroz župsku prošlost.« *Kurenat* (2009) (<http://www.udrugakurenat.hr/bastina/47>, pristup 27. rujna 2017).

⁸ Konji i tovar bili su Gabrilovićevi, tako da je određite vjerojatno bila njegova kuća. Gabrilović je bio konavoski vlasteličić (Niko Kapetanić i Nenad Vekarić, *Konavoski rodovi*, sv. 1. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2001: 429).

Slika 1. Pogled na grad i put s Orsule (foto: Mare Soetermeer).

stoljećima kasnije tešku kušnju, kako je 1856. zabilježio iz vlastitog iskustva Ivan Kukuljević Sakcinski.⁹

Ipak, tim se putem jahalo u određenim ceremonijalnim prilikama, vjerojatno zato što se kretanje povorke kroz krajolik moglo pratiti izdaleka, što je doprinosilo svečanom dojmu. Bilo je uobičajeno da poklisari harača s pratnjom pri odlasku za Istanbul iziđu kroz Vrata od Ploča i zadrže se na području Višnjice, obično u privatnoj kući unajmljenoj za njihov smještaj¹⁰ ili u samostanu Sv. Jakova.¹¹ Ondje bi proboravili tjedan-dva, obavljajući sve formalnosti potrebne za odlazak u važnu misiju i na daleki put.¹² Kao što znamo iz putopisnog dnevnika koji su 1673. vodili poklisari Menze i Ragnina, prije prelaska dubrovačke granice još su jednom noćili na Brgatu, opraštajući se od rodbine i prijatelja kod

⁹ Ivan Kukuljević Sakcinski, »Putne uspomene.«, citirano prema Slavica Stojan, *Vjerenice i nevjernice: Žene u svakodnevnici Dubrovnika (1600-1815)*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku i Prometej, 2003: 16.

¹⁰ Lujo Vojnović, »Zapisci plemenitoga gospara Marina Marojice Kaboge izvanrednoga poslanika Republike Dubrovačke na carigradskome dvoru god. 1706.-1707.«. *Spomenik SKA* 34 (1898): 213.

¹¹ Tako je, na primjer, bilo 1673. Vidi: Zdravko Šundrica, *Tajna kutija Dubrovačkog arhiva*, sv. 1. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2008: 75, 120.

¹² Detaljnije vidi Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2003: 35; Nella Lonza, *Kazalište vlasti. Ceremonijal i državni blagdani Dubrovačke Republike u 17. i 18. stoljeću*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009: 156-157.

crkve Sv. Ane.¹³ Na tom putu pratila su ih dva janjičara, obično turski podanici iz Hercegovine, dragoman (prevoditelj), ranarnik, kapelan, šestorica slugu, glasnici i vojnici,¹⁴ a za poklisare, pratnju, prtljagu i harač trebalo je najmanje dvadesetak konja.¹⁵

Poznato je, dakle, da je stariji put na Gornji Brgat vodio preko Sv. Jakova i Orsule, no pitanje je kojom točno trasom. Prema Vinku Foretiću i Anti Marinoviću, vrsnim poznavateljima dubrovačke arhivske baštine, “dubrovački drum” išao je od Tabora na Pločama trasom današnje ceste do samostana Sv. Jakova, zatim se penjao do crkve Sv. Orsule te je, obilazeći Žarkovicu, vodio na Željeznu Ploču (današnji Gornji Brgat) i dalje na Ledenice (zване Carina), gdje je bila dubrovačka granica; pokraj Sv. Orsule nastavlja se krak preko Dupca prema Župi.¹⁶ To se posve podudara s prikazom na katastarskoj karti iz ranog razdoblja austrijske uprave, na kojoj su ucrtani “stari put uz obalu” (*Vecchia strada littorale*) i “drevni put za Brgat” (*Antica strada di Bergato*; slika 2).¹⁷ Ako se promotri mikrolokacija oko Sv. Orsule, vidi se da se put uzdizao prije samostana Sv. Jakova (po prilici gornjim krakom današnje Ulice Vlaha Bukovca), prolazio djelićem današnje Ulice Frana Supila, da bi preko dvostruke serpentine i zatim u ravnom potezu vodio južno od crkvice Sv. Orsule i dalje prema istoku trasom između dviju današnjih cesta. Nešto istočnije od crkvice odvajao se put koji je počinjao serpentinom i vodio na Brgat. Na temelju iskaza dvojice svjedoka u kaznenom spisu iz 1726. znamo da se put prema Dupcu rašljao tako da je gornji krak prolazio uz samu crkvicu, a donji krak bio je položen nešto južnije i niže.¹⁸ Njihova moguća spojnica iz smjera

¹³ Z. Šundrica, *Tajna kutija Dubrovačkog arhiva*, sv. 1: 120.

¹⁴ V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istambulu*: 29-32.

¹⁵ V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istambulu*: 36-37.

¹⁶ Vinko Foretić i Ante Marinović, »Natpis iz XIV stoljeća na Dupcu kod Dubrovnika.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 8-9 (1960-61): 172. Da su se putevi prema Župi i prema Brgatu rašljali nedaleko od grada, vidi se i iz izvora iz 1297, u kojemu se opisuje da je nekretnina na prodaju smještena točno od jednog do drugog (*Spisi dubrovačke kancelarije*, sv. 3, prir. Josip Lučić. Zagreb: JAZU, 1988: 277, br. 802).

¹⁷ *Piano topografico della località Comunale appartenente al Convento di St. Giacomo alle Plocce*. Općina Dubrovnik, Nacrtna dokumentacija i spisi Okružnog i Kotarskog građevnog ureda u Dubrovniku, 9/47, DAD. Nacrt je izradio Josip Hajna u drugoj polovici 19. stoljeća.

¹⁸ Postupak se vodio zbog samoubojstva Lucije Trtoman skokom u ponor. Svjedok Nikola Mazovac, vojnik, iskazuje: “... dokle smo došli pod Orsulu i tad sam ja zajedno s Lucijom rečenom koja je za mnom hodila obrnuo donjijem putem a rečeni Stjepan hodio je gornjijem i kako smo izišli na Orsulu i otkrili Grad, reče mi s gornjeg puta Stjepan...”, a vojnik Stjepan Marićev: “... i tako kako smo došli pod Orsulu otišo je Nikola i Lucija rečeni priko Ploče donjijem putem, a ja sam pošao gornjijem i tako kako sam došo pod crkvicu na Orsuli, obrnuo sam se za puštiti vodu...” (*Lamenta Criminalia*, sv. 78, f. 133v-134r).

Slika 2. *Piano topografico della località Comunale appartenente al Convento di S. Giacomo alle Plocce* (Općina Dubrovnik, Nacrtna dokumentacija i spisi Okružnog i Kotarskog građevnog ureda u Dubrovniku, 9/47, Državni arhiv u Dubrovniku)

Dubrovnika bile su stube zapadnije od crkvice, uklesane u stijenu u smjeru sjeverozapad-jugoistok.¹⁹

Iz žalbe Dubrovčana trebinjskim vlastima iz 1766. vidi se da se tada *klanac priko Orsule* smatralo poveznim putem prema područjima pod osmanskom vlašću, dok je *veliki put*²⁰ vjerojatno bio tzv. *karavanski put* (*Strada delli Caravani* na kartama iz 19. stoljeća) koji se od Tabora odmah uspinjao serpentinama na obronke Srđa, vodio prema istoku, novom serpentinom iznad Zlatnog potoka prelazio preko bila Srđa na zaravan istočno od Bosanke, pa sjeverno od

¹⁹ Vidi niže.

²⁰ Dokument je objavljen u: V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 327, prilog br. 72. U izvoru iz 1726. naziva se *la via del comune per la quale si va in Murlachia* (*Libro negro del Astarea*, prir. Ante Marinović. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005: 176).

utvrde Žarkovica prolazio dalje prema Brgatu.²¹ Izgleda da je taj *karavanski put* bio izgrađen prije 1573. jer se stanovnici Ploča u jednoj predstavi Senatu pozivaju na to da putem do Sv. Jakova “više ne prolaze Vlasi, jer je za njih napravljen gornji put”.²² Karavane nakrcane robom radije su birale dulji no manje naporan put koji je išao sjevernijom trasom, dok je kraći ali zbog konfiguracije terena strmiji put preko Orsule bio pogodan za pješake i konjanike bez velikog tereta. Dok su dijelovi puta s Orsule za Župu i danas djelomice očuvani i vidljivi na satelitskim snimkama, odvojak za Brgat ne može se više pratiti u pejzažu. Najsretnija je, svakako, sudbina dionice puta od Sv. Jakova do Sv. Orsule. Taj je put nedavno obnovljen i osiguran, tako da se njime ponovno može ugodno hodati.

Crkvice Stjepa i Tolije Silvestro na Dupcu i Orsuli

Na prostoru Dupca, sjeveroistočno od Sv. Orsule, u srednjem vijeku izgrađeno je više crkvice.²³ Jednu je od njih, Sv. Stjepana, 1336. dao sagraditi Stjepan (Stijepa) Mihov Silvestro (oko 1250-oko 1337)²⁴ “za dušu svoju i svojih predaka”, zabilježivši svoj pobožni čin na uklesanom natpisu. Tu mu je ploču netko ubrzo ošteti,²⁵ no on je potom dao isklesati novu, koja je sačuvana do danas.²⁶ Održavanje crkve riješio je tako što je u svojoj oporuci iz 1337. ostavio 100 perpera za nasaditi vinograde.²⁷ Možda oko 1312.²⁸ oženio se Tolijom, kćeri

²¹ *Piano topografico della località Comunale appartenente al Convento di S. Giacomo alle Plocce*; Ragusa con Borgo Pille, Plocce e Bossanka, C.C. XIX.34, Arhiv mapa za Dalmaciju i Istru, HR-DAST-152, br. 145; Österreichisches Staatsarchiv, Second Military Survey (http://mapire.eu/en/map/mkf_hrv/?zoom=14&lat=42.63411&lon=18.13329; pristup 27. svibnja 2014). Zahvaljujem na pomoći Ivani Lazarević.

²² *Acta Consilii Rogatorum*, serija 3, sv. 62, f. 109r, DAD.

²³ D. Perkić uz put koji ide od Orsule do Kupara bilježi sedam crkvice (D. Perkić, »Komunikacije kroz župsku prošlost.«).

²⁴ Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika, 3. Vlasteoski rodovi (M-Z)*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2012: 151-152 (s propustom u titularu crkve).

²⁵ *Stipe de Silvestris conqueritur quod de quadam ecclesia quam ipse fieri in Breno in loco dicto Dobeç fuerunt destructe lictere et fracte lictere et arma et omnia que fieri fecerit pro signo* (17. listopada 1336; *Diversa cancellariae*, serija 25, sv. 11, f. 122r, DAD).

²⁶ V. Foretić i A. Marinović, »Natpis iz XIV stoljeća na Dupcu kod Dubrovnika.«: 166-167 i tabla XI.

²⁷ *Testamenta notariae*, sv. 3, f. 54v.

²⁸ Te je godine Tolijina majka Brata isplatila posljednju ratu miraza (V. Foretić i A. Marinović, »Natpis iz XIV stoljeća na Dupcu kod Dubrovnika.«: 168).

Mata Bole (Bolla, Bolia).²⁹ Bole nisu pripadali dubrovačkom patricijatu,³⁰ no u to vrijeme “mješoviti brakovi” još nisu bili na udaru strogih zabrana.³¹ Par nije imao muških potomaka, tako da je sredinom 14. stoljeća rod izumro. Time je ujedno ugašen plemićki rod Pezane, čija su grana bili Silvestro.³²

Tolija je ostala udovica nedugo nakon izgradnje Sv. Stjepana, svakako prije 1340.³³ Osim kuća u gradu, posjedovala je vinograde u Župi.³⁴ Godine 1348. sastavila je svoju zadnju oporuku,³⁵ koja ne nosi datum, ali sigurno je napisana u proljeće te godine, kada je Dubrovnikom harala kuga od koje je po svoj prilici umrla i Tolija.³⁶ Tom je oporukom većinu imovine namijenila u pobožne svrhe, a samo par predmeta ostavila kćeri Bili.

I crkvice Sv. Orsule, koju je Tolija gradila,³⁷ navedena je u oporuci, a s obzirom da se pritom govori o “dovršenu crkve” i da je graditeljima već bila isplaćena prilična svota, očito je zidanje crkve uznapredovalo još za Tolijina života. Čini se da su zemljište za gradnju crkvice ustupile državne vlasti. Veliko vijeće je, naime, 1343. ovlastilo kneza i Malo vijeće da onome tko bude htio izgraditi crkvicu iznad Sv. Jakova dodijeli općinsko zemljište za crkvu, vrt, kao i kućice i posjede za seljake koje treba naseliti.³⁸ Taj je teren prepušten

²⁹ N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, 3: 152.

³⁰ Usporedi Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, 2. *Vlasteoski rodovi (A-L)*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2012.

³¹ Opširnije Zdenka Janeković Römer, *Rod i Grad: Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1994: 70.

³² N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, 3: 151-152.

³³ Stijepo je sastavio oporuku 1337, a 1340. spominje se kao “pokojni”. V. Foretić i A. Marinović, »Natpis iz XIV stoljeća na Dupcu kod Dubrovnika«: 169.

³⁴ V. Foretić i A. Marinović, »Natpis iz XIV stoljeća na Dupcu kod Dubrovnika«: 169. Koliko se može razabrati, kao udovica je nastavila uživati velike mužve vinograde (vrijedne oko 1.000 perpera), a 1340. po pravu prvokupa kupila od rođakinje vinograd vrijedan 160 perpera (*ibidem*: 171).

³⁵ *Testamenta notariae*, sv. 5, f. 78r-v; detaljno su je prepričali Foretić i Marinović, također konstatirajući da je mjestimice teško razumljiva (V. Foretić i A. Marinović, »Natpis iz XIV stoljeća na Dupcu kod Dubrovnika«: 171-172).

³⁶ O toj epidemiji i oporučnim legatima vidi Gordan Ravančić, *Vrijeme umiranja: Crna smrt u Dubrovniku 1348-1349*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010: osobito 71-109.

³⁷ Pogrešna je pretpostavka Slavice Stojan da je crkvice podignuta “već u vremenima križarskih pohoda ili možda neposredno nakon njih” (S. Stojan, *Vjerenice i nevjernice*: 19).

³⁸ *Libri reformationum*, sv. 1, prir. Ivan Krstitelj Tkalčić [Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, sv. 10]. Zagreb: JAZU, 1879: 145: ... *donandi et concedendi de terra communis supra sanctum Jacobum cuidam qui vult facere ecclesiam ibi, terrenum pro faciundo ecclesiam et ortum, et terrenum pro faciundo domos et casalia, et terrenum pro villanis qui stabunt ibi...*; vidi također V. Foretić i A. Marinović, »Natpis iz XIV stoljeća na Dupcu kod Dubrovnika«:

privatnoj osobi za gradnju crkve i manjeg naselja vjerojatno zato što se visokovrijedni prostor uz pristup gradu lakše štiti naseljen nego pust. Božji hram na tom mjestu imao bi i simboličnu ulogu u obrani položaja s kojega se grad pruža kao na dlanu.³⁹

Na samrtničkoj postelji Tolija nije propustila pobrinuti se za “svoju” crkvu. Između ostaloga, u oporuci iznosi da je majstorima Dikoju i Radosti iz Gruža već isplatila 65 perpera za radove na crkvi Sv. Orsule (*Item dedi magistris Dichoie et Radosta de Gravosio LXV perperos pro opere ecclesie Sancte Ursule*). Osim toga, ostavlja po 30 kvinkvija bijelog i 40 kvinkvija crnog vina za dovršenje njezine gradnje (*Item che XXX triginta quinquos de vino albo et XXXX de rubeo, de quo vino compleatur ecclesia Sancte Ursule*), što je vjerojatno dio još neunovčenog uroda od župskih vinograda koje je posjedovala.⁴⁰ Preračunato, riječ je o oko 1.400 litara vina, odnosno vrijednosti od približno 250 perpera.⁴¹ Prema zadnjem dijelu rečenice Tolijine oporuke, koja je nejasna jer ne teče u skladu s pravilima sintakse, čini se da je crkvu prepustila dominikancima (*quam ecclesiam dimitto predicatoribus*), koje je i inače najobilatije obdarila.

Međutim, Tolijina potpora iz oporuke očito nije bila dovoljna za dovršenje crkvice i njezino posvećenje. Na njoj su se još 1365. obavljali radovi zahvaljujući legatu koji je ostavio pučanin Đivo Bjelin (de Biele).⁴² Po narudžbi svećenika Lovra, izvršitelja Đivove oporuke, kamenar Butko 9. studenog obvezao se da će crkvu iznutra okrečiti (*incalcinare interius*), popločiti je (*sallizare*) i izraditi oltar (*facere altare*), za što će primiti 30 perpera, uz odbijenu vrijednost klaka koji će mu se predati uaturi; iznos je isplaćen u obrocima.⁴³

172. Na tom potezu ne postoje tragovi nikakvog naselja, kakva je bila starija Višnjica. O ruševinama Višnjice, popaljene u vrijeme upada Rusa i Crnogoraca početkom 19. stoljeća, vidi Cvito Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji*. Dubrovnik: Historijski institut JAZU u Dubrovniku, 1955: 66.

³⁹ O smještaju ženskih rekluzorija uz gradska vrata i uz puteve kojima se prilazi gradu vidi Nella Lonza, »The houses of recluse (*reclusoria*) in the urban and suburban setting of medieval Dubrovnik.«, u: *Scripta in honorem Igor Fisković. Zbornik povodom sedamdesetog rođendana*, ur. Miljenko Jurković i Predrag Marković. Zagreb-Motovun: Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, 2016: 306.

⁴⁰ *Testamenta notariae*, sv. 5, f. 78r-v.

⁴¹ Preračunato uz pomoć mjere i cijene 1342. koje donosi Dušanka Dinić-Knežević, »Prilog proučavanju mera za vino u Dubrovniku u XIV v.« *Historijski zbornik* 19-20 (1966-1967): 421.

⁴² Moguće je i da nije riječ o patronimiku, nego o toponimu (Plat).

⁴³ *Diversa cancellariae*, sv. 20, f. 73r. Ugovor je spomenut, ali bez detalja, u: C. Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji*: 66. Sama oporuka nije sačuvana.

Slika 3. Ostaci crkvice Sv. Orsule (foto: Mare Soetermeer)

Crkvice na Orsuli s jedne je strane zaklonjena brdom, dok je s pučine izložena vjetru. Znamo da se već 1454. popravljala jer je Maruša, udovica Marina Ragnine, u svojoj oporuci ostavila pet perpera za tu namjenu (*Item lasso alla ghiesia de Sancta Orsula in territorio de Ragusi per reparation de predetta ghiesia*).⁴⁴

Isti model za tri crkvice?

Kao što je spomenuto, uz isti put, nedaleko jedna od druge, podignute su dvije crkvice, zadužbine supružnika Silvestro.

Od Sv. Stjepana na Dupcu, nažalost, nije ostalo skoro ništa jer je crkvice srušena prilikom izgradnje austrijske ceste u 19. stoljeću.⁴⁵ No, temelji su joj ostali do 1955. godine, kada je o njoj pisao Cvito Fisković,⁴⁶ da bi ubrzo nakon toga izgradnjom Jadranske ceste bili gotovo posve razrušeni.⁴⁷ Crkva je bila

⁴⁴ *Testamenta notariae*, sv. 15, f. 114v.

⁴⁵ T. Macan, *Pisma Vlahu*: 277, 330.

⁴⁶ C. Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji*: 65.

⁴⁷ T. Macan, *Pisma Vlahu*: 330.

široka 2,14 m, s malom apsidom širokom 0,78 m i dubokom samo 0,29 m.⁴⁸ Prije druge polovice 15. stoljeća nije imala trijem.⁴⁹

Neki elementi izgleda Sv. Stjepana mogu se utvrditi indirektno, jer je po uzoru na tu crkvu građena znamenita crkvice Navještenja (Nuncijata, Luncijata) iznad Gruža. Izvršavajući 1350. posljednju želju Anđela Ljutice,⁵⁰ oporučni izvršitelji odredili su da će se graditi po uzoru na Sv. Stjepana na Dupcu (*ad illum modum et similitudinem ecclesie Sancti Stephani de Debeč*).⁵¹ Prema ugovoru o gradnji, Nuncijata je izvorno bila bez kupolice (*sine trulo*),⁵² imala je s vanjske strane dva kamena sjedala i tri kamena stupa, koji su vjerojatno nosili trijem.⁵³ Nakon dogradnji i pregradnji u renesansi nije ostalo sačuvano mnogo od njezina izvornog izgleda: stariji zvonik zamijenjen je manjim “na preslicu”, a vrata i prozori dobili su nove okvire.⁵⁴

Ako je izvršiteljima Ljutičine oporuke Sv. Stjepan na Dupcu poslužio kao uspješni model, čini se razložnim pretpostaviti da se Silvestrova žena Tolija za “svoju” Orsulu inspirirala istim uzorom. Tolijina je crkva ipak približno dvostruko veća od one koju je dao podići njezin muž: dimenzije su joj 6,80 x 4,20 m.⁵⁵ Čini se da je Sv. Orsula bila obična četvorokutna kapela bez apside ili s vrlo plitkom apsidom, kao na Sv. Stjepanu.⁵⁶ Uz vanjski zapadni zid crkve bila je ugrađena kamena klupica,⁵⁷ kakva je izvorno stajala uz Nuncijatu, a vjerojatno i uz Sv. Stjepana. Na Orsuli je sačuvan dio prozora četvrtasta oblika i ukošena okvira, koji podsjeća na gotičke prozore 15. stoljeća,⁵⁸ pa je moguće da su, kao i na Nuncijati, prozorski okviri naknadno izmijenjeni.

⁴⁸ Mjere donosi C. Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji*: 65.

⁴⁹ Oporuka Ruže, žene Božića Radosalića, iz 1457: *item lasso a Sancto Stefano a Dubaz ipp. 40 che se faza avanti la giesia uno triem (Testamenta notariae, sv. 16, f. 146v)*.

⁵⁰ Transkripcija oporuke, s izvjesnim greškama u čitanju, objavljena je u: G. Ravančić, *Vrijeme umiranja*: 164-165. U njoj se ne spominje da Sv. Stjepan treba poslužiti kao uzor.

⁵¹ Dokument su objavili V. Foretić i A. Marinović, »Natpis iz XIV stoljeća na Dupcu kod Dubrovnika.«: 173-174.

⁵² Nije jasno je li to uneseno u ugovor kao obična klauzula ili zato što se razlikuje od crkve na Dupcu.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ C. Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji*: 66; Anamarija Bezek i Vinicije B. Lupis, *Crkva Gospe Luncijate u Gružu: Hortus marianus*. Dubrovnik: Matica hrvatska - Ogranak Dubrovnik, 2016: 55-56.

⁵⁵ *Izvjestaj o provedenim zaštitnim arheološkim istraživanjima na lokalitetu – CRKVA SV. ORSULE, čest. zgr.763/2, 2009. godine*: 12 (dalje: *Izvjestaj*).

⁵⁶ C. Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji*: 65, bilj. 321.

⁵⁷ *Izvjestaj*: 24.

⁵⁸ *Izvjestaj*: 8-9.

Izbor titulara: kult Sv. Orsule u Dubrovniku

Dok je za Stijepa jasno da je crkvu nazvao po Stjepanu Prvomučeniku, svome zaštitniku i “imenjaku”, pitanje je zašto je Tolija odlučila crkvu posvetiti baš Sv. Orsuli.⁵⁹

Ime nije često u srednjovjekovnom fondu dubrovačkih patricijskih ženskih imena. Prema istraživanjima Nenada Vekarića, prva plemkinja za koju znamo da ga je nosila bila je treća kći Martolice Matovog Georgio, rođena oko 1337. godine. To se ime dalje prenosilo obiteljskim vezama, tako da su dvije trećine svih Ursula/Orsula/Ora iz vlasteoskog kruga bile njezine srodnice.⁶⁰ Najveću je popularnost u tom krugu imalo između 16. i 18. stoljeća.⁶¹ Sudeći prema oporukama, i pučanke su u prvoj polovici 14. stoljeća nosile to ime. Jedna od njih bila je Orsula, žena prodavača Pribila, koja je sastavila oporuku 1367.⁶² Dakle, u isto se vrijeme ime Orsula pojavilo i među plemkinjama i među pučankama, no ni u jednom staležu nije bilo prošireno.

O živosti kulta Sv. Orsule (Ursule) u srednjovjekovnoj pobožnosti dubrovačkog područja svjedoče relikvije te svete, zastupljene u gotovo svim važnim moćnicima.⁶³ U Moćniku katedrale još je u popisu iz 1350. evidentirana relikvija svetičine desnice,⁶⁴ a do danas se čuvaju tri moćnika glave iz razdoblja od kraja 13. do 15. stoljeća,⁶⁵ od kojih jedan potječe iz benediktinskog samostana Sv. Bartula.⁶⁶

⁵⁹ Legendu o Sv. Orsuli i njezinim pratiljama prenosi S. Stojan, *Vjerenice i nevjernice*: 18-19.

⁶⁰ Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika, 9. Osobna imena*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2018: 142-143, 149.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Testamenta notariae*, sv. 6, f. 19r.

⁶³ Za kasnije primjere oltarnih slika s motivom Sv. Orsule vidi S. Stojan, *Vjerenice i nevjernice*: 18, bilj. 16. Upozoravajući da se u Držićevoj komediji Tripče de Utolče jedan lik zaklinje “po svetu Orsulu i nje družbu blaženu”, Stojan je svakako ispravno pretpostavila da nije riječ o uršu-linkama, kako je mislio Frano Čale, priređivač tog teksta. Detaljnije vidi *ibidem*: 19.

⁶⁴ Seraphinus Maria Cerva, *Prolegomena in Sacram metropolim Ragusinam. Editio princeps*, prii. Relja Seferović. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2008: 457.

⁶⁵ Br. LVII, CXXXVII i CXXXVIII. *Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku*, ur. Katarina Horvat-Levaj. Dubrovnik-Zagreb: Gradska župa Gospe Velike i Institut za povijest umjetnosti, 2014: 518, 524.

⁶⁶ Br. LVII (fotografije donosi Vinicije B. Lupis, »Moćnik katedrale.«, u: *Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku*, ur. Katarina Horvat-Levaj. Dubrovnik-Zagreb: Gradska župa Gospe Velike i Institut za povijest umjetnosti, 2014: 419, 518). Detaljnije o tom moćniku: Vinicije B. Lupis, »Benediktinci i njihova baština na dubrovačkom području.«, u: *Benediktinci na području Dubrovačke nadbiskupije: zbornik radova*, ur. Želimir Puljić i Marijan Sivrić. Dubrovnik: Dubrovačka biskupija, 2010: 322. Prema inventaru iz 1721. Cerva relikviju navodi kao moćnik glave Sv. Ursule i apostola Bartolomeja (S. M. Cerva, *Prolegomena*: 454).

Kod dominikanaca se 1490. čuvao prst Sv. Ursule.⁶⁷ Samostan Sv. Klare imao je jedan relikvijar u obliku glave⁶⁸ i jedan u obliku ruke, u kojemu su bile pohranjene kosti raznih svetaca i svetica, među kojima i Sv. Orsule,⁶⁹ ali očito se nazivao njezinim imenom, jer je Franka, žena Đura Caboge ostavila 1348. prsten klarisama da ga stave na "ruku Sv. Orsule".⁷⁰ Najpoznatiji je relikvijar glave svete iz Samostana Male braće, koji Ivo Lentić datira u razdoblje 14-15. stoljeća.⁷¹

Drugim riječima, štovanje te svete na dubrovačkom području potvrđeno je već u 14. stoljeću. Središte kulta Sv. Orsule i 11.000 djevoja u njezinoj pratnji bio je Köln. Kult se zatim proširio prvo na područje Francuske i Belgije; između ostaloga, svetica je početkom 13. stoljeća postala zaštitnica pariških studenata.⁷² Za širenje pobožnosti prema jugu bili su zaslužni hodočasnici, a od redova augustinci i dominikanci, posebno u Veneciji i Bologni.⁷³ U talijanskim gradovima kult Sv. Orsule ojačao je krajem 13. i tijekom 14. stoljeća,⁷⁴ otprilike u isto vrijeme kada su izrađeni dubrovački moćnici svete, kada se njezino ime javlja u lokalnom imenskom fondu i kad Tolija gradi crkvicu na hridi kraj Dubrovnika. Nemoguće je reći kojim je točno putem pobožnost prema toj sveti doprla do

⁶⁷ S. M. Cerva, *Prolegomena*: 459.

⁶⁸ S. M. Cerva, *Prolegomena*: 462.

⁶⁹ S. M. Cerva, *Prolegomena*: 462, 496. Možda je to gotički relikvijar ruke Sv. Orsule s moćima kože Sv. Bartolomeja, Sv. Marte, Sv. Marka i dr., danas u katedralnom Moćniku (br. CX; vidi V. B. Lupis, »Moćnik katedrale.«: 419, 522).

⁷⁰ *Testamenta notariae*, sv. 5, f. 70v-71r.

⁷¹ Ivo Lentić, »Zlatarstvo.«, u: *Zlatno doba Dubrovnika: XV i XVI stoljeće* (katalog izložbe), ur. Vladimir Marković, Margarita Šimat i Ivana Čukman-Nikolić. Zagreb: MTM, 1987: 368 i fotografija na str. 235. Prema autoru, potjecao bi iz samostana Sv. Klare, no to se ne podudara s navodima u inače pouzdanome Cervi, koji u *Prolegomena* donosi da moćnik kod klarisa ima natpis "Hoc est caput sanctae Ursulae martyris" (S. M. Cerva, *Prolegomena*: 462, 496, bilj. 188), dok relikvijar koji opisuje Lentić nosi natpis "CAPVT SANTE VRSVLE VIRGINIS +" (I. Lentić, »Zlatarstvo.«: 368). Prema tome, potonji možda od starina pripada riznici Male braće, kako stoji i u S. M. Cerva, *Prolegomena*: 460.

⁷² Raffaella Pini, »Orsola, Cordula e le Undicimila vergini. Diffusione del culto nella Bologna tardo medievale.«, u: Elisabetta Marchetti i Raffaella Pini, *Orsola e le sue Compagne. Aspetti del culto tra Bologna e Ravenna, secoli XIII-XVIII*. Bologna: d.u. press, 2009: 44 (<http://amsacta.unibo.it/2562/>, pristup 28. rujna 2017).

⁷³ Elisabetta Marchetti, »Testimonianze del culto a santa Orsola a Ravenna in età moderna.«, u: Elisabetta Marchetti i Raffaella Pini, *Orsola e le sue Compagne. Aspetti del culto tra Bologna e Ravenna, secoli XIII-XVIII*. Bologna: d.u. press, 2009: 30-31, 36-37; R. Pini, »Orsola, Cordula e le Undicimila vergini.«: 44-45.

⁷⁴ R. Pini, »Orsola, Cordula e le Undicimila vergini.«: 44-45.

dubrovačkog područja.⁷⁵ Na širenje i jačanje kulta moglo je utjecati uvrštenje legende o njezinu životu i mučeništvu u vrlo popularno djelo *Legenda aurea*,⁷⁶ za koje znamo da se čitalo i u Dubrovniku.⁷⁷ Nepoznato je zašto je Tolija izabrala baš tu sveticu za titulara svoje crkvice: je li sugestija došla iz dominikanskog reda, kojemu je crkvicu ostavila, je li na izbor utjecao lokalni kult Sv. Hilariona, koji se slavio na isti dan (21. listopada),⁷⁸ ili je razlog nešto treće.

U oporukama se crkva ne spominje često. Pri pregledu brojnih svezaka oporuka našla sam samo manji broj upisa: 1408. Ane, udovica Miha Bodača, namjenjuje šest groša za služenje misa u Sv. Orsuli;⁷⁹ 1450. franjevac Grgur, sin zlatara Milata, ostavlja jedan perper, također za mise,⁸⁰ a Pribio Ostojić iz Mlina perper za ulje;⁸¹ sljedeće godine isti iznos Anukla Ragnina,⁸² a pola stara ulja marangun Nikola Bogojević;⁸³ sitne legatice 1454. zapisuju Ivan Markov podrijetlom s Lopuda i Dobrula, žena Paskoja Radičevića,⁸⁴ krznar Stojak Radašinović ostavlja 1458. crkvi jedan star ulja.⁸⁵ Godine 1461. Radula, žena Filipa Grampa (Pecorario),⁸⁶ a 1471. Liza, žena Stjepana Zamagno, naručuju služenje misa

⁷⁵ Stojan iznosi pretpostavku da je legenda mogla doći u Dubrovnik s križarima, no ne navodi za to izvore (Stojan, *Vjerenice i nevjernice*: 19). Pretpostavka nije uvjerljiva jer se protivi dosadašnjim spoznajama o širenju kulta prema južnoj Europi.

⁷⁶ O utjecaju tog djela na recepciju kulta Sv. Orsule vidi E. Marchetti, »Testimonianze del culto a santa Orsola a Ravenna in età moderna.«: 13.

⁷⁷ Dva rukopisa, oba iz prve polovice 14. stoljeća, čuvaju se u knjižnici samostana Sv. Dominika u Dubrovniku (Thomas Kaepelli i H. V. Shooner, *Les manuscrits médiévaux de Saint-Dominique de Dubrovnik: catalogue sommaire*. Roma: Institutum historicum FF. Praedicatorum, 1965: 76). Mljetski opat, Baranin Andrija Zare, primio je 1422. jedan primjerak za svoj samostan (*Diversa notariae*, serija 26, sv. 13, f. 235r-v, DAD). Sredinom 15. stoljeća rukopis je u svojoj knjižnici imao i kanonik Mato Georgio (*Testamenta notariae*, sv. 15, 127r-128r). Svoju je knjigu Ivan Andrijin Volčo 1471. ostavio crkvi Sv. Stjepana (*Testamenta notariae*, sv. 20, f. 169v).

⁷⁸ Prilikom izrade nove verzije Rimskog martirologija 1969. izostavljen je blagdan Sv. Ursule i njezinih družica, a kult Sv. Hilariona izgubio je univerzalni status. Peter Doyle, »Preface.«, u: *Butler's Lives of the Saints, October*, prir. Peter Doyle. Wellswood: Burns & Oates, 1997: IX.

⁷⁹ *Testamenta notariae*, sv. 9, f. 115r-v.

⁸⁰ *Testamenta notariae*, sv. 14, f. 155r-v.

⁸¹ *Testamenta notariae*, sv. 14, f. 161v.

⁸² *Testamenta notariae*, sv. 15, f. 29v-30r.

⁸³ *Testamenta notariae*, sv. 15, f. 2r.

⁸⁴ *Testamenta notariae*, sv. 15, f. 85v, 106v.

⁸⁵ *Testamenta notariae*, sv. 17, f. 3v.

⁸⁶ Radula je bila kći Maroja Radogostića i Filipova druga žena, rođena oko 1420. Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika, 8. Genealogije (M-Z)*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2017: 173.

zadušnica u Orsuli (kao i u nizu drugih crkvice).⁸⁷ Radoje Bogmilović, koji je umro kod Sv. Orsule, gdje ga je ipak sustigla “duga ruka” kuge od koje je bježio, ostavio je crkvice jedan perper.⁸⁸

Pustinjački stan na Orsuli: arhivsko i arheološko istraživanje

Arhivsko istraživanje pobožnog života rekluzi i pustinjaka u dubrovačkom srednjovjekovlju iznjedrilo je dosada nepoznate podatke o Orsuli kao sjedištu pustinjačkog stana u 15. stoljeću.

Iz arhivskih dokumenata imenom je poznato pet orsulskih pustinjaka: Luka (*Lucas*, 1435-1437), Stjepan (*Steffanus*, 1435), Pavao (*Pavan, Paval*, 1439-1443), Ivan (*Ivanus*, 1450) i Bondin (*Bondinus*, 1451).⁸⁹ Budući da podaci nisu konzistentni, nemoguće je reći koliko je pustinjaka kada živjelo na tom lokalitetu, no sigurno je da su 1435. živjela dvojica: Luka i Stjepan.⁹⁰ Zadnji nađeni podaci o pustinjačkom stanu na toj lokaciji su iz 1468.⁹¹

O društvenoj sredini iz koje su ti pustinjaci potekli ne znamo, nažalost, ništa. Na temelju imena nemoguće je reći jesu li bili baš iz dubrovačkog kraja ili iz šireg prostora obale i zaleđa. Samo za prvoga, Luku, znamo da je došao s daleke Krete (*frater Lucas heremita de Candia*), koja je tada bila pod mletačkom vlašću.⁹²

Obavijesti većinom potječu iz registara o izvršenju oporuka (serija *Distributiones testamentorum*, 10.2) i odnose se na isplatu sitnijih legata za pobožne svrhe. Pustinjacima - koji se obično nazivaju *heremita, remitto, reclusus et heremita, frater heremita*, ali i *monachus* - ostavljaju se milodari, očekujući da skrbe za crkvu uz koju žive i mole za duše pokojnika. Međutim, poneki ostavitelj jasno bi izrazio želju da se legat potroši npr. za odjeću (*pro vestibus*),⁹³ za žito (*unum starium frumenti*)⁹⁴ ili za ulje za svjetiljku odnosno kandilo u

⁸⁷ *Testamenta notariae*, sv. 17, f. 127r; sv. 21, f. 7r-8r.

⁸⁸ *Testamenta notariae*, sv. 24, f. 137r-v.

⁸⁹ *Distributiones testamentorum*, serija 10.2, sv. 10, f. 100r-102v, 148v, 187r; sv. 11, 245v; sv. 12, f. 239r-240r; sv. 14, f. 143r, 193v-194v, DAD.

⁹⁰ *Distributiones testamentorum*, sv. 10, f. 100r-102v.

⁹¹ *Testamenta notariae*, sv. 20, f. 88r-v.

⁹² *Distributiones testamentorum*, sv. 10, f. 148v.

⁹³ *Distributiones testamentorum*, sv. 10, f. 148v.

⁹⁴ *Distributiones testamentorum*, sv. 12, f. 239r-240r.

crkvici (*pro olio lampadarum*).⁹⁵ U katoličkim crkvama takva su se kandila sa žiškom u ulju vješala kraj svetohraništa ili svetih slika,⁹⁶ a ostavljanje ulja ili novca za ulje jedna je od klasičnih formi privatne pobožnosti, koju prakticiraju i dubrovački ostavitelji za spas svoje duše i duše svojih srodnika.⁹⁷

Postajući pustinjač, muškarac se lišavao materijalnog blagostanja i pristajao na jednostavnost odjeće i stana - *nudos amat eremus*, riječima Sv. Jeronima.⁹⁸ O skromnom pustinjačkom životu govori i popis stvari ukradenih pustinjaku Pavlu 1441. godine: nož, brava ili lokot, čekić i tri groša (*furatus est sibi unam cortellesiam et unam seraturam et unum martellum (!) et tres grossos*).⁹⁹ Čini se razboritim pretpostaviti da je kradljivac odnio baš najvrednije, a to znači da se Pavlova imovina ograničavala na sitne stvari za praktičnu uporabu i neznatnu svotu novca. Zbog života na osami pustinjačka je imovina, ma kako skromna, bila posebno izložena krađama.¹⁰⁰

Ovi se arhivski podaci, koji skiciraju pustinjačku svakodnevicu na Orsuli, podudaraju s arheološkim nalazima na tom lokalitetu.¹⁰¹

Nedaleko od crkve, sjeverno, uz stubište koje vodi od nje prema putu, nađeni su ostaci građevine četverokutnog tlocrta.¹⁰² U unutrašnjosti je u sondi od

⁹⁵ *Distributiones testamentorum*, sv. 14, f. 143r.

⁹⁶ Anđelko Badurina, »Kandilo«, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber i dr, 1979: 318.

⁹⁷ Na primjer *Opera pia*, serija 92, sv. 3, f. 274v, DAD; *Distributiones testamentorum*, sv. 6, f. 8r; sv. 10, f. 239v; sv. 11, f. 213r, 245v.

⁹⁸ Jean Leclercq, »L'érémisme en Occident jusqu'à l'an Mil.«, u: *L'eremitismo in Occidente nei secoli XI e XII*. Milano: Società editrice Vita e pensiero, 1965: 29 i 40.

⁹⁹ *Libri de maleficiis*, serija 50.1, sv. 9, f. 244v, DAD.

¹⁰⁰ Okraden je i remeta u istoimenom Vetranovićevom spjevu. *Pjesme Mavra Vetranića Čavčića*, prir. Vatroslav Jagić i Ivan August Kaznačić [Stari pisci hrvatski, sv. 3]. Zagreb: JAZU, 1871: 18, stihovi 245-248.

¹⁰¹ Na prostoru crkve i oko nje, tj. na zkč. 763/2 k. o. Dubrovnik, provedeno je 2009. četverodnevno zaštitno arheološko istraživanje, pri kojemu je otvoreno pet sondi. Istraživanje je provela tvrtka ARHEO PLAN d.o.o. pod stručnim vodstvom arheologinje Nele Kovačević, a uz nadzor arheologinje Marte Perkić iz Konzervatorskog odjela u Dubrovniku. Zahvaljujem gospođi Kovačević što mi je ustupila Izvještaj.

¹⁰² *Izvještaj*: 7, 11, 19. Zbog sloja vodonepropusne gline na zidovima i dnu istraživanog objekta, građevina je u arheološkom izvještaju identificirana kao cisterna (*gustijerna*), ali novi uvidi u objavljeni materijal ne ukazuju na tu funkciju. Zahvaljujem gospođama Zehri Laznibat i Marti Perkić iz Konzervatorskog odjela u Dubrovniku na vrlo korisnim zapažanjima, savjetima i pomoći u interpretaciji.

1 m² nađen 21 predmet, između ostalog ulomci keramike (glazirane zdjele i vrča), 2 ulomka metalne igle uvijene glave, krhotine staklene čaše i novčići. Neki od otkopanih predmeta svakodnevne uporabe arheološkim su metodama datirani u kasni srednji i rani novi vijek,¹⁰³ to jest u vrijeme kada je bio aktivan pustinjački stan, a neki su iz kasnijeg razdoblja. Trajnu nastanjenost Orsule omogućio je i bunar (puč).¹⁰⁴

Premda se dio nađenih predmeta svakodnevne uporabe može dovesti u svezu s pustinjacima koji su na tom položaju živjeli, zasad se ne može riješiti pitanje točnog smještaja njihova stana. Ostatak kvalitetno obrađenog zida okomitog na crkvicu¹⁰⁵ ukazuje na mogućnost da je pustinjački stan od oko 15 m² bio dograđen uz bok crkvice, kako je bilo uobičajeno i za stanove reklubuza, njihovog ženskog para (slike 4-6),¹⁰⁶ međutim, sonda koja bi trebala djelomice pasti u jugozapadni kut njegova unutarnjeg prostora nije iznjedrila nikakve tragove svakodnevnog života.¹⁰⁷ Druga je mogućnost da pustinjačkom stanu pripadaju ostaci već spominjanog objekta sjeverno od stubišta, površine od oko 10 m², unutar kojega su u sondi nađeni ostaci predmeta iz 15. stoljeća.¹⁰⁸ Međutim, položaj je strm i kamenit, pa je najvjerojatnije voda te sitne nalaze naplavila na to mjesto s više postavljenog reklubuzorija. Kako god bilo, izbica površine 10-15 m² čini se dovoljnom za skroman život jednog do dva pustinjaka. Budući da se za ovaj pustinjački stan dosad nije znalo, jer nisu bila provedena arhivska istraživanja, razumljivo je da arheolozi nisu razmišljali u tom smjeru i da nalaze na lokalitetu nisu povezali s pustinjacima. Dodatno se može istaknuti da su strani stručnjaci već primijetili da je pustinjačke stanove općenito vrlo teško prepoznati i datirati.¹⁰⁹

S pustinjacima se također mogu povezati najstariji ostaci ljudskih kostiju, nađeni prilikom arheoloških istraživanja pri dnu zidane grobnice u unutrašnjosti crkve.¹¹⁰ Analiza uzoraka s njezina dna metodom ¹⁴C omogućila je s 95% vjerojatnosti

¹⁰³ *Izveštaj*: 19, 24, 32-33, 35, 38-39.

¹⁰⁴ *Izveštaj*: 9.

¹⁰⁵ *Izveštaj*: 23-24.

¹⁰⁶ N. Lonza, »The houses of recluse (*reclusoria*) in the urban and suburban setting of medieval Dubrovnik«: 303.

¹⁰⁷ *Izveštaj*: 16, 18.

¹⁰⁸ *Izveštaj*: 11.

¹⁰⁹ Giles Constable, »Eremitical Forms of Monastic Life.«, u: Giles Constable, *Monks, hermits and crusaders in Medieval Europe*. London: Variorum Reprints, 1988: V, 261.

¹¹⁰ Nalazi iz kasnosrednjovjekovnog i ranonovovjekovnog razdoblja sugeriraju da je bila u funkciji tijekom dužeg razdoblja, a u njoj su nađeni ostaci kostiju najmanje 9 osoba, i odraslih i djece. *Izveštaj*: 25, 31.

Slike 4-6. Pogled na crkvicu i vjerojatni prostor pustinjačkog stana s njezine sjeverne strane (foto: Mare Soetermeer)

dataciju u razdoblje 1400-1450.¹¹¹ Stoga je vrlo vjerojatno da se taj najstariji ukop odnosi na nekog od pustinjaka koji su tamo živjeli u spomenutom razdoblju. Takav je postupak, naime, bio uvriježen.¹¹²

Pustinja na Orsuli između imaginarija i stvarnosti

Indirektan odgovor na pitanje kako su mogli izgledati pustinjački stanovi, pa tako i onaj na Orsuli, mogu pružiti stare dubrovačke kronike (Anonimova i Ragninina). Kroničari su, naime, opisujući u 15. i 16. stoljeću davnije događaje, običavali pripisati im značajke vremena koje su poznavali. Tako su, na primjer, zapisujući predanje o svećanim zadušnicama za bosanskog kralja Stjepana (što smještaju u 818. godinu), ustvari unijeli opis pogrebnog rituala iz svoga vremena.¹¹³ Na sličan je način iskoristiv i njihov zapis tradicije o tome kako je živio sveti pustinjač (*romito, eremita, calugjero*) Hilarion.¹¹⁴ Premda im je izvor očito bio isti, predaja se u Anonimovoj i Ragnininoj kronici ne podudara sasvim. Prema Anonimu Hilarion je došao sam s Levanta i na obali u Župi podigao malenu kućicu od suhozida dovoljnu za njega samoga, pokrivenu šibljem (*feze una chaseta pizula de maxera, dove lui solo poteva habitar, et copri de la frascata*), u kojoj će kasnije spaliti zmaja nakon što ga istjera iz cavtatske špilje.¹¹⁵ Ragnina je zabilježio varijantu prema kojoj je Hilarion s još dvojicom pustinjaka stigao iz Svete Zemlje preko Sicilije, te su sva trojica stanovali u podignutoj kućici od suhozida, pokrivenoj šibljem.¹¹⁶ Zanimljivo je da je Ragnina poznao temeljni hagiografski tekst Sv. Jeronima o Sv. Hilarionu (*Vita Sancti Hilarionis*), koji spominje na kraju odlomka. Međutim, obje su se lokalne varijante u spomenutim elementima prilično udaljile od *vite*, u kojoj nema riječi ni o kakvom stanu Sv. Hilariona i njegove

¹¹¹ Analizu, koja je sastavni dio izvješća, proveo je laboratorij Beta Analytic Inc. u Miamiu.

¹¹² Nadgrobna ploča s početka 17. stoljeća otkrila je da je i jedan od pustinjaka koji su živjeli uz crkvu Sv. Jeronima na Marjanu bio pokopan u "svojoj" crkvi (SEPOLTURA DI ME HIERONIMO NADALI. ROMITO 1616). Vidi Duško Kečkemet, »Crkvice i eremitaža Sv. Jere na Marjanu.« *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 11 (1959): 99, 101.

¹¹³ Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode: dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999: 312.

¹¹⁴ *Li Annali della nobilissima republica di Ragusa*, u: *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina*, prir. Speratus Nodilo [Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, sv. 14]. Zagreb: JAZU, 1883: 11; Nicolò Ragnina, *Annali di Ragusa*, u: *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina*, prir. Speratus Nodilo [Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, sv. 14]. Zagreb: JAZU, 1883: 188-189.

¹¹⁵ *Li Annali della nobilissima republica di Ragusa*: 11-14.

¹¹⁶ N. Ragnina, *Annali di Ragusa*: 188-189.

pratnje na obali kraj Epidaura.¹¹⁷ Stoga opis *remitorija* pripada baš dubrovačkoj tradiciji. Premda to, dakako, nije opis položaja na Orsuli niti gradnje koja je tamo postojala, on ukazuje na to da se potkraj srednjeg vijeka smatralo da je “idealna” pustinjački stan malen i skromno građen.¹¹⁸ Ni onaj na Orsuli nije mogao biti mnogo raskošniji od zamišljene Hilarionove nastambe.

Prerada hagiografskog izvora o Sv. Hilarionu i opis dolaska njegove grupe u kronikama iz 15. i 16. stoljeća ujedno ugrađuje eremitizam u epidaursku tradiciju o podrijetlu Dubrovnikana.¹¹⁹ Lik pustinjaka (*remete*) koriste i književni tekstovi, bilo zato da bi progovorili o zamjeni običnoga, grešnoga života za poželjnu, istinsku zbilju “osame, oskudice i kontemplacije”,¹²⁰ bilo za oblikovanje lika čudaka koji nije posve uronjen u “običan život” pa u dramskoj radnji izaziva komične situacije.¹²¹

“Meni je grad tamnica, a samoća raj”: pustinjačka tradicija u Europi, Dalmaciji i Dubrovniku

Smisao pustinjaštva je u posvećenosti Bogu i potvrdi vjere te pokori za vlastite ili tuđe grijeha, često uz trapljenje, kao što su post i bdijenje.¹²² Po uzoru na

¹¹⁷ Usporedi [http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0347-0420,_Hieronymus,_Vita_Sancti_Hilarionis_\[Schaff\],_EN.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0347-0420,_Hieronymus,_Vita_Sancti_Hilarionis_[Schaff],_EN.pdf) (pristup 25. veljače 2014).

¹¹⁸ O opisima pustinjačkih koliba u hagiografskim zapisima iz zapadne Francuske, vidi Jean Becquet, »L'Érémisme cléricale et laïc dans l'Ouest de la France.«, u: *L'eremitismo in Occidente nei secoli XI e XII. Atti della seconda Settimana internazionale di studio, Mendola*. Milano: Università Cattolica del Sacro Cuore, 1965: 182-192.

¹¹⁹ O interpretaciji legende o Sv. Hilarionu u dubrovačkim kronikama vidi Zdenka Janeković Römer, »Stjecanje Konavala: Antička tradicija i mit u službi diplomacije.«, u: *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti*, sv. 1, ur. Vladimir Stipetić. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1998: 38.

¹²⁰ Citat i cijelu raspravu o motivu pustinjaka kod Vetranovića donosi Pavao Pavličić, »Dva pustinjaka.«, u: *Čovjek, prostor i vrijeme: Književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, ur. Živa Benčić i Dunja Fališevac. Zagreb: Disput, 2006: 81-102; vidi također Zdenka Janeković Römer, »Mavrova pjesnička potraga za Bogom i za sobom«, u: *Perivoj od slave. Zbornik Dunje Fališevac*, ur. Tomislav Bogdan, Ivana Brković, Davor Dukić i Lahorka Plejić Poje. Zagreb: FF press, 2012: 127-141. O *remeti* u Držićevoj *Tireni* vidi Milovan Tatarin, »Remeta.«, u: *Leksikon Marina Držića*, ur. Slobodan P. Novak, Milovan Tatarin, Mirjana Matajija i Leo Rafolt. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009: 656.

¹²¹ Primjer je lik pustinjaka u Držićevoj *Grizuli*, koji kaže o sebi: “Pustinja sam; utekoh u pustinjku od zle godišnice.” Marin Držić, *Djela*, prir. Frano Čale. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979: 629.

¹²² Catherine Santschi, »Érémisme.«, u: *Dictionnaire encyclopédique du Moyen Âge*, sv. 1, ur. André Vauchez. Cambridge-Paris-Rome: Éditions du Cerf itd, 1997: 535.

bliskoistočno, u Europi se pustinjaštvo pojavilo još u kasnoj antici, uzdižući kao ideal asketski život na osamljenu mjestu (*eremi duritia*, kako je naziva Sv. Jeronim).¹²³ No, zamah postiže tijekom 11. stoljeća u Italiji, kada duh odricanja i siromaštva u “unutarnjoj osami” i “pustinjaštvu srca” postaje važniji od stroge izolacije.¹²⁴

Pustinjaštvo je u srednjem vijeku poprimilo nekoliko formi, uz onu koju smo već opisali na primjeru Orsule. Ponekad su, na primjer, redovničke grupe odlazile iz samostana živjeti na osamljeno mjesto, ostajući ipak vezane uz svoju maticu s opatom na čelu.¹²⁵ Postojali su također “lutajući” pustinjaci, koji su se samo kraće zadržavali na nekom mjestu.¹²⁶ Karizma pojedinih pustinjaka rezultirala je okupljanjem sljedbenika i ponekad stvaranjem cenobitskih zajednica, a također dovela do nastanka redova koji imaju elemente pustinjaštva (cisterciti).¹²⁷

Pojedinci su birali pustinjaštvo možda i zato što im je skroman život od milodara omogućavao bijeg od još crnje neimaštine.¹²⁸ No, u Italiji su nakon Crne smrti pustinjački život sve češće birali oni iz viših krugova, prezrevši izopačenost društva u kojem su dotada živjeli.¹²⁹

Koliko se može razabrati, ni pustinjaci s Orsule ni drugi pustinjaci s dubrovačkog područja nisu pripadali eliti. Njihov se život vrtio oko pobožnosti i održavanja crkve, često na mjestima koja su bila udaljenija od urbanog središta, ali ne u posvemašnjoj izolaciji. Redovito živeći u blizini puteva, bili su u prilici ukazati gostoljubivost prema onima koji su tuda prolazili.¹³⁰ Pustinjački stan na Orsuli mogao je za putnike biti mjesto predaha nadomak gradu, uz svježu vodu i jednostavan zaklon.

Na dubrovačkom području pustinjaci su se javili mnogo kasnije od rekluzi - svog ženskog urbanog para. U dubrovačkim izvorima s kraja 13. stoljeća

¹²³ J. Leclercq, »L'érémisme en Occident«: 29.

¹²⁴ C. Santschi, »Érémisme.«: 536; G. Constable, »Eremitical Forms of Monastic Life.«: V, 249-250.

¹²⁵ J. Leclercq, »L'érémisme en Occident«: 32-33.

¹²⁶ J. Leclercq, »L'érémisme en Occident«: 34.

¹²⁷ J. Leclercq, »L'érémisme en Occident«: 33, 41-42; G. Constable, »Eremitical Forms of Monastic Life.«: V, 243; C. Santschi, »Érémisme.«: 536.

¹²⁸ J. Leclercq, »L'érémisme en Occident«: 35-36.

¹²⁹ André Vauchez, *Sainthood in the Later Middle Ages*. Cambridge [itd]: Cambridge University Press, 1997: 194.

¹³⁰ J. Leclercq, »L'érémisme en Occident«: 38; G. Constable, »Eremitical Forms of Monastic Life.«: V, 246.

spominje se obilje rekluzi, ali niti jedan pustinjač. Iz 14. stoljeća poznat je samo jedan, pustinjač Hranil (*Cranillus*), čija je oporuka sačuvana, no nije zabilježeno gdje je živio.¹³¹ Čini se da je tek u 15. stoljeću došlo do širenja tog fenomena pobožnosti na dubrovačkom području, ponekad i u gradu, ali češće na izvangradskim, pa i udaljenijim područjima. Na primjer, od 1435. do 1436. u dubrovačkoj su okolici bila aktivna barem četiri pustinjačka stana sa šest pustinjača: Luka i Stjepan na Orsuli, Luka i Marin uz crkvu Sv. Marije na Šipanu, Pavao uz crkvu Sv. Martina na Lapadu i Marko uz Sv. Mariju u Zatonu.¹³² Na nekim od lokacija izmjenjivale su se rekluze i pustinjači, na primjer uz Sv. Petku na Dupcu prvo je 1419. živio pustinjač Petar, od 1432. do 1438. spominje se rekluzi Gojka, a od 1450. do 1482. pustinjač Jakov.¹³³ U odnosu na broj rekluzi, pustinjači su ipak ostali izrazita manjina: od 1435. do 1436. nasuprot 61 rekluzi bilježi se svega 6 pustinjača.¹³⁴

U dalmatinskim okvirima postojali su pustinjački stanovi različitoga tipa, a na nekim su se lokalitetima održali i u vrijeme kad ih u dubrovačkom kraju već odavno nije bilo.¹³⁵

Od starijih dalmatinskih eremitorija najbolje su poznati oni na obroncima Marjana. Crkva Sv. Nikole Putnika na južnome obronku izgrađena je 1219. i darovana sustipanskoj opatiji. Uz nju je već 1362. posvjedočen pustinjački stan u kojemu je živio pustinjač Vladoje, a eremitorij se prati u izvorima do kraja 17. stoljeća. Njemu i bratovštini koja je imala sjedište u istoj crkvi pripadale su dvije jednostavne kuće uz crkvu, koje su s vremenom zapuštene i srušene 1922. prilikom gradnje vidikovca.¹³⁶ Crkva i pustinjački stan Sv. Jeronima ispod visoke litice na južnoj strani Marjana nastavljaju kultnu tradiciju vrlo starog

¹³¹ *Testamenta notariae*, sv. 3, f. 33v.

¹³² *Distributiones testamentorum*, sv. 10, f. 100r-102v, 124v.

¹³³ *Lamenta politica*, serija 11, sv. 2, f. 271r, DAD; *Distributiones testamentorum*, sv. 9, f. 136r-137r; sv. 10, f. 100r-102v, 255v; sv. 11, f. 134r; sv. 14, f. 143; sv. 20, f. 47r.

¹³⁴ *Distributiones testamentorum*, sv. 10, 100r-102v.

¹³⁵ U pregled koji slijedi nisu uključene dalmatinske rekluze i picokare, od kojih su neke, posebno u ranom novom vijeku, živjele i na mjestima udaljenijima od naselja. Vrlo koristan pregled donosi Ivan Armanda, »Zazidana Lukrica s Brača i fenomen isposnica u Dalmaciji kroz prošlost«, u: *Crkva Sv. Nikole u Starom Gradu - povijest, vjera, kultura*, ur. Vinko Tarbušković. Stari Grad: Župa sv. Stjepana I. pape i mučenika, 2016: 61-76.

¹³⁶ Igor Fisković, »Prilog poznavanju najstarijih crkvenih spomenika na Marjanu kod Splita.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 12 (1970): 166-174; Inga Vilogorac, *Splitske crkve*. Split-Zagreb: Ex libris, 2005: 96-97. Fisković s pravom ističe da je time "nerazumno uništena jedna slikovita građevinska cjelina iz doba pustinjaštva na Marjanu" (*ibidem*: 174).

svetišta Sv. Cirijaka u obližnjoj spilji.¹³⁷ Bili su pod juspatronatom splitske plemićke obitelji Natalis, iz koje je potjecalo i nekoliko pustinjaka.¹³⁸ Crkvice i zidano pročelje koje zatvara spilju izgrađeni su u drugoj polovici 15. stoljeća u gotičko-renesansnom stilu, a spilja u kojoj su živjeli pustinjaci bila je vertikalno podijeljena na dva (izvorno tri) kata. Na nadvratniku eremitorija uklesan je citat Sv. Jeronima *Mihi oppidum carcer, solitudo paradisus est*, preuzet u naslovu ovog poglavlja.¹³⁹ Čini se da se pustinjaštvo na tom lokalitetu održalo sve do 19. stoljeća.

Na Braču su postojala dva muška glagoljaška pustinjačka stana, jedan u Murvici i onaj znameniti u Blacama.¹⁴⁰ O pustinji Blaca, koja je utemeljena u 16. stoljeću i prerasla u veliki i kompleksni eremitorij, najviše se pisalo i njezina je povijest temeljito poznata.¹⁴¹ Pustinjaci su također dokumentirani na Dugom otoku.¹⁴²

Za razliku od spomenutih izoliranih pustinjačkih stanova, nastamba građena za pustinjaka na Korčuli potkraj 15. stoljeća bila je prava gradska kuća. Ta nedavno obnovljena zgrada naslonjena je na crkvu Sv. Antuna na Gradcu, uz put koji iz Korčule vodi prema Lumbardi. Sama je crkva građena vjerojatno nešto ranije kao patronat obitelji Viličić, a pustinjačku je kuću izgradio, u namjeri da se povuče u samotnjački život i "slobodno služi Svevišnjem", korčulanski kanonik Petar Obradi nedugo nakon 1484. godine. Zgrada danas ima prizemlje, kat na koji vode vanjske stuba i visoko potkrovlje s kuhinjom, no ne znamo kako je izgledala u 15. stoljeću. Iz apostolske vizitacije iz 1603. vidljivo je da je tada pustinjački stan još uvijek bio u uporabi i da je tu živio pustinjač Pavao Foreosić. U sljedećoj vizitaciji iz 1624. ne spominju se pustinjaci, a u drugoj polovici 17. stoljeća crkva je već bila urušena i trebalo ju je popravljati.¹⁴³

¹³⁷ O povijesti čitavog sklopa vidi D. Kečkemet, »Crkvice i eremitaža Sv. Jere na Marjanu.«: 92-105; I. Fisković, »Prilog poznavanju najstarijih crkvenih spomenika na Marjanu kod Splita.«: 183-185; I. Vilogorac, *Splitske crkve*: 101; Joško Belamarić i Mirko Sardelić, »Marjanske crkvice i pustinje.« *Hrvatska revija* 10/2 (2010): 26-28.

¹³⁸ D. Kečkemet, »Crkvice i eremitaža Sv. Jere na Marjanu.«: 99, 101.

¹³⁹ J. Belamarić-M. Sardelić, »Marjanske crkvice i pustinje.«: 27.

¹⁴⁰ Andrea Ciccarelli, *Osservazioni sull'isola della Brazza e sopra quella nobiltà*. Venezia: presso Lorenzo Baseggio, 1802: 14.

¹⁴¹ Joško Belamarić, *Pustinja Blaca*, katalog izložbe. Split: Muzej narodne revolucije, 1982; Mirko Sardelić, »Pustinja Blaca.« *Hrvatska revija* 10/2 (2010): 29-33.

¹⁴² Krešimir Kužić, *Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika XIV-XVII. st.: opora - vinorodna - kršćanska*. Split: Književni krug, 2013: 173, citirajući rad Petra Runje, koji nisam uspjela konzultirati.

¹⁴³ Božo Baničević, »Izgradnja pustinjačke kuće uz sakralni objekt sv. Antuna na Gracu u Korčuli.« *Godišnjak grada Korčule* 5 (2000): 65-71.

Na rasprostranjenost pustinjaštva ukazuje i niz dalmatinskih toponima,¹⁴⁴ npr. *Remeta* na sjeveroistočnoj obali Brača, *Remetić* na otoku Kaprijama, *Pustinja* na južnoj strani Brača.¹⁴⁵

Završni naglasak

Crkvice Sv. Orsule, izgrađena uz stari komunikacijski pravac prema Župi i njegov odvojak prema Brgatu, nametnula se kao upečatljiv znamen u krajobrazu i mjesto s kojega se putniku koji je Dubrovniku prilazio s istoka otvarao prvi pogled na grad. Sv. Orsulu je u drugoj četvrtini 14. stoljeća počela graditi plemkinja Tolija Silvestro ugledajući se umnogome na crkvicu Sv. Stjepana na Dupcu koju je podignuo njezin pokojni muž Stjepan Mihov Silvestro, a završena je nešto kasnije, uz pomoć njezinih i tuđih pobožnih legata.

Na temelju arhivskih izvora i arheoloških nalaza, moglo se utvrditi da je uz crkvicu u 15. stoljeću stajao pustinjački stan. Čini se da je djelovao relativno kratko, možda niti stoljeće, u vrijeme kada se eremitizam, kao tipična muška forma pobožnog života izvan samostanskih redova i svećeničkog poziva, obnavlja uz bok mnogobrojnijeg ženskog fenomena *rekluzi*. Dok su ove pobožne žene živjele mahom uz zaklonjenije urbane i suburbane crkvice, staništa pustinjaka razasuta su po širem dubrovačkom području. Etiketirati pustinjake kao “paramonastički fenomen” bila bi nepravda prema onima koji su ostvarenju pobožnog života težili samostalno, bez oslonca u strogim pravilima reda. Živeći skromno, okrenuti pobožnosti i brizi za crkvu uz koju su prebivali, pustinjaci su slobodno interferirali s društvenom okolinom. Tako je bilo i u slučaju pustinjaka na Orsuli. Tko god je sredinom 15. stoljeća prilazio Dubrovniku obalom s istočne strane Republike (Župa, Konavle) na konju ili pješke, prolazio je uz njihovu pustinjačku nastambu. Možda bi i pristupio *remeti* i dao mu sitni milodar, a zauzvrat našao jednostavan zaklon i predah uz svježu vodu.

¹⁴⁴ Jean Hubert kroz nekoliko je francuskih primjera upozorio da toponimi nisu siguran dokaz postojanja pustinjačkog stana, već da mogu nastati asocijacijama (Jean Hubert, »L'érémisme et l'archéologie.«, u: *L'eremitismo in Occidente nei secoli XI e XII. Atti della seconda Settimana internazionale di studio, Mendola*. Milano: Università Cattolica del Sacro Cuore, 1965: 463-464). Ako možda svaki pojedini dalmatinski toponim i nije dokaz da su na tome mjestu živjeli pustinjaci, ipak govori o tome da je fenomen bio raširen i dobro poznat.

¹⁴⁵ Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. 1. Split: Benediktinski priorat Tkon, 1963: 391.

Na ljepotu Orsule i nekih drugih pustinjačkih lokaliteta ne treba trošiti riječi. Srednjovjekovnim pustinjacima priroda je bila odraz božanskog poretka,¹⁴⁶ a duhovnost u prirodno privilegiranom okolišu kombinacija je privlačna i suvremenom čovjeku. Danas kao mjesto za osobnu kontemplaciju u tišini ili za zajednički glazbeni užitek, pustinjački lokalitet Orsula ne samo da je uskrsnuo iz razvalina, nego je dobio i svoju idealnu društvenu “reinterpretaciju”.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Giles Constable, »Renewal and Reform in Religious Life: Concepts and Realities.«, u: Giles Constable, *Monks, hermits and crusaders in Medieval Europe*. London: Variorum Reprints, 1988: I, 59-61.

¹⁴⁷ Za današnji izgled i namjenu vidi <http://www.parkorsula.du-hr.net/> (pristup 18. rujna 2017).

THE CHURCH AND HERMITAGE AT ST ORSULA IN THE LATE MIDDLE AGES

NELLA LONZA

Summary

The small church of St Orsula (Ursula), built by the old communication route to Župa and its divergent path to Brgat, must have been an impressive landmark to a traveller approaching Dubrovnik from the east, and a spot from which he could set his eyes on the city for the first time. The building of St Orsula started in the second half of the fourteenth century thanks to the noblewoman Tolija Silvestro, and was largely modelled after the church of St Stephen at Dubac, erected by her late husband Stjepan. The church was completed somewhat later, with the support of her own as well as other pious bequests.

The veneration of St Orsula in the Dubrovnik area had already been confirmed in the fourteenth century through the naming practice and the reliquaries in the Dubrovnik churches. Early spreading and development of the cult may have been influenced by the *Legenda aurea*, a popular work into which the legend of her life and martyrdom was included, and which also found readers in Dubrovnik.

On the basis of archival sources and archaeological findings, it has been established that a hermit dwelling stood by the church in the fifteenth century. It seems that it was occupied for a relatively short period, perhaps even less than a century, at the time when eremitism was a typically male form of pious life outside the monastic orders and clerical vocation. A local variant of the legend of St Hilarion provides an image of an “ideal” hermitage, like the one that might have stood at Orsula. As gathered from the sources, neither the Orsula hermits nor any other hermits from the Dubrovnik area belonged to the elite. Their life revolved around piety and church maintenance, usually on remote locations away from the urban centre. Yet, as medieval hermits did not

consider that contemplation and prayer necessarily required a life of solitude, they did not fully withdraw from social contacts, and their habitations often stood near roads, as in the case of the Orsula location.